

ברכת החמה

א

האור והמאורות

במשנת התורה והיהדות, בהלכה ובאגדה, תופס מקום מיוחד נושא האור, זריחתו, ברכותיו. חזונו מקיף את כל הבריאה ואת תולדות האדם מראשית הימים ועד אחריתם.

"ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור", (בראשית, א, ג), זה המאמר השני בעשרת המאמרות שבהם נברא העולם, אך הראשון בסדרת מאמרי בריאת ההויה ביום הראשון, הוא היום האחד שבספר בראשית. משל למה הדבר דומה, כאילו ראשיתה ממש של הבריאה, קדמה לששת ימי בראשית ולמושגי שעות ימים ושנים. מן הראשית חלפו עולמות שלמים שמיטות ויובלים, הרבה למעלה מן החשבון והרבה למעלה מן הזמן.

צוהר לבעיה המסובכת הזאת, המעסיקה את מחשבתם של כל ההוגים בענייני דת אמונה ומדע, המנסים למצוא דרכים לישוב את הסתירה, לכאורה, בין המדע של בריאת העולם, לבין מסורת האמונה ומנין שנות העולם המקובל אצלנו, אפשר למצוא בדבריהם של רבותינו, שקבעו כי ע"פ מה שאפשר אולי לבאר את מאמר חז"ל: "יומו של הקב"ה אלף שנה" (תהלים, צ, ד, וברש"י שם) וכן במאמרם: "הקב"ה היה בורא עולמות ומחריבן" – שבא לרמז לנו את **המופלא שבסודות אמונת היהדות**, והוא: עולמנו נברא לפני **חמשת אלפים ושבע מאות וחמישים ואחת שנה** (הדברים נכתבו בשנת ה'תשנ"א) **ומחזור המאורות שלנו**, הלוח שלנו, בנוי כך וזאת לפי פשוטם של דברים ואילו עומקם ואמתם של סודות הבריאה, לא נתפרש לנו אלא ע"י חכמי חכמת האמת וע"פ מאמרם של חז"ל: "הקב"ה בורא עולמות ומחריבן". והוא ענין ה"שמיטות" כידוע ליודעי ח"ן.

אמנם אע"פ שכמה מרבתינו יצאו נגד דעה זו והתנגדו להוציא מקראות מידי פשוטן, דהיינו: שיום אחד מששת ימי בראשית, הוא לאו דוקא עשרים וארבע שעות כבזמננו (בערך), סברא זו מבוססת מאד, שהלא עדיין לא נבראו מאורות, אע"פ שהיו אור וחשך משמשים בערבוביא והיו ערב ובוקר. עיין מה שהרעישו עולמות נגד דעה זו של השמיטות ומספרן

בבריאת העולם, עד שנתיצבו סדרי הזמנים כבזמננו, ומה שכתבו על זה גדולי חוקרי מחשבת האמונה, רבותינו הראשונים, בעל העקידה והאברבנאל בפרוש החומש, ואכמ"ל.

אכן נראים הדברים שע"פ פנימיות התורה, בבחינת "סוד ה' ליראיו", הדברים מבוססים ואין בהם משום מינות אפיקורסות חלילה וחלילה. באמת נראה, שכך משתמעים דברי גדול הדורות מרן הגאון מוילנא זיע"א, בביאורו לשו"ע, אה"ע, סי' קכו, סעיף ג: "יום ראשון יכתוב באחד בשבת" (בגט) שסתם וציין שם סק"ד: "כמ"ש ויהי ערב וכו' ואין מקרא יוצא מידי פשוט" (המשך הדברים, ביאר הגאון מוה"ר משולם ראטה זצ"ל, בספרו קול מבשר, שהכונה לראש חודש ושייך לסעיף שאחריו, להמנע לכתוב גט בר"ח מחמת הספק, אם לכתוב ביום אחד או אחד ועל פי זה דחה מ"ש אחד מגדולי החוקרים הרבנים לפרש, שהכונה לתקופות שכל יום כנגד תקופה והתבטא נגדו בחריפות) דהיינו: היום הוא אחד וע"פ המדרש (בראשית רבה, ג, ח), הקב"ה היה אחד בעולמו, שעוד לא נבראו המלאכים, עיי"ש וראה מ"ש על זה בקונטרס בשורת אליהו, שבסוף ספרו קול מבשר.

אמנם, ע"פ פנימיות התורה, יש מקום לשיטה זו, כמ"ש בכת"ק אדמו"ר נזיר אלקים זצ"ל וידוע שנמצא בגנזים על נושא זה, ספרו של אור ישראל וקדושו, מרן אדמו"ר הראי"ה הכהן קוק זצוק"ל, בשם מורה נבוכי הזמן והדברים נשגבים מבינתנו ונפלאים וה' יצילנו ממכשול, לקרב לבם של ישראל, האמונים בדרכי המדע והמחקר, לאמונה שלימה בקב"ה בורא העולם ולקבל על עצמם עול תורה ומצות ויש על נושא זה אגרת ידועה, מאת כ"ק מרן האדמו"ר מלובאוויטש זיע"א, שהרצה לפני גדולי חכמי המדע שבדורינו והדברים נפלאים וארוכים ואכמ"ל.

*

המאמר הראשון "בראשית" שעליו אמרו רבותינו: "בראשית נמי מאמר הוא", לא נתפרש ולא נתנו פרטיו להדרש ברבים, לא את הפסוק: "בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ" ולא את הפסוק: "והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלקים מרחפת על פני המים". הכל עלום ומכוסה מאתנו.

אנו מתחילים לראות ועינינו נפתחות, כאשר נשמע המאמר האלקי: "ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור", אמנם האדם לא בא לעולם, אלא ביום השישי בו נשלמת בריאת העולם ומנין שנות העולם מתחיל מאותו יום ואילך. אבל מושג הראיה בא לעולם ביום הראשון, עליו נאמר במקרא: "ויבדל אלקים בין האור ובין החשך ויקרא אלקים לאור יום ולחושך קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד". מושג היום, היממה מתחיל להוצר איפא עם ראשית הבריאה, אבל את השלמתו התלויה במחזור השמש והירח, אין אנו מוצאים עד היום הרביעי, יש אור וחשך בעולם, אבל מחזור הימים, השבועות, החדשים והשנים, עוד עתיד להברא ביום הרביעי, עליו אנו קוראים: "ויאמר אלקים יהי מאורות ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה". מושגי היום והלילה היו בעולם מראשית הבריאה של האור, כשהבדיל אלקים בין האור ובין החשך, אך עדיין לא היו להם גבולות ברורים, מותחמים במושג

הזמן, רק כאשר נעשו שני המאורות הגדולים, המאור הגדול לממשלת היום והמאור הקטן לממשלת הלילה, אז מתקיים מקרא שכתוב: "והיו לאותות ולמועדים ולימים ולשנים".

באו המאורות לעולם ביום הרביעי, כדי שנוזר הבריאה אדם הראשון, בהיוצרו ביום הששי, יוכל להשתמש בהם לקביעת סדר המנין לדורות הבאים וכדי שיוכל לצפות באור "מסוף העולם ועד סופו". כמדרש הנפלא של חז"ל, על ששה דברים שנתברך בהם אדם הראשון ונטלו ממנו עקב החטא: זיוו, חייו, קומתו, פירות הארץ, פירות האילן, ומאורות, שפירושם: אותם דברים ניטלו ויוחזרו, ועדיין הם בעולם, אבל לא בשיעורם הראשון ובברכתם הראשונה ועתידיים הם לחזור. סמוך לדברי ר"י בר סימון: "אותה האורה שנברא בה העולם, אדם הראשון עמד והביט בה מסוף העולם ועד סופו – וכיון שגרם החטא, חטא אדם הראשון וחטאו הדורות, דורו של אנוש ומעשה דור המבול ודור ההפלה, נגזו האור לעתיד לבוא ואע"פ שנתקללו המאורות בערב שבת, לא לקו עד מוצאי שבת, כיון ששקעה החמה במוצאי שבת, התחיל החשך ממשמש ובא, באותה שעה נתיירא אדם הראשון וכו', מה עשה לו הקב"ה, זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצא האור וברך עליו", על כן אנו מברכים על אור האש האנושית – יצירתו של האדם בכל מוצאי שבת. כדתני ר' ישמעאל: "מפני מה מברכים על האור במוצאי שבת בורא מאורי האש, מפני שהיא תחילת ברייתו".

נמצינו למדים: שלשה דברים וערכים שונים זה מזה ונבדלים זה מזה, נתברך בהם העולם, מדרגה אחרי מדרגה, האור, המאורות, ומאורי האש. האור והמאורות בידי שמים ומאורי האש בידי אדם. חכמים קבעו להם שלש ברכות: א. ברכת השחר "אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה", במצב בריאת האור והבדלתו מן החשך. ב. ברכת "יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל, המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית", שהיא הברכה הראשונה מברכות קריאת שמע, הנאמרת מדי יום ביומו ומסתימת: "כאמור לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו, אור חדש על ציון תאיר ונזכה כלנו במהרה לאורו ברוך אתה ה' יוצר המאורות". זו היא א"כ ברכת האור והמאורות הנאמרת בכל יום. ג. ברכת מאורי האש – שבמוצאי שבתות – "בורא מאורי-האש".

יש ברכות מיוחדות הקשורות בפלא היצירה, לא פלא חד פעמי ולא רק התחדשות קוסמית אחת יחידה, אלא פלא ההרמוניה, האיזון, והמחזוריות המתחדשת בטבע ותיקון, היוצרים יחד את התבל ומלואה. כל שהאדם מתעלה להבנתם הקוסמית, יותר ויותר ממלאת את לבו האמונה בבורא העולם, כמו שכתב ביומנו גדול מדעני דורנו הפרופ' אלברט אינשטיין: "ככל שאני לומד יותר את החוקיות הנפלאה שבמנגינת חוקי הטבע, המתלכדת למערכת מופלאה בחוקיותה וברוב גווניותה, יותר אני מאמין בכח העליון, היוצר ומנצח על הכל אלקי עולם, שבלעדיו היה כל זה בלתי אפשרי".

מענינת ההקבלה של דברים אלו, למדרש הידוע של חז"ל על אברהם אבינו, – ראש המאמינים באל אחד: "אמר רבי יצחק משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום, וראה בירה אחת דולקת, אמר, תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג, הציץ עליו בעל הבירה ואמר לו, אני הוא בעל הבירה".

כ"ק אבי מורי מרן הרב הנזיר זכר צדיק לברכה, היה נוהג להפנות את תשומת לב תלמידיו, להקבלה שבין דברים אלו, לשיטתו של הפילוסוף היוני אריסטו, בדינו באחת מן ההוכחות על מציאות הבורא, ההוכחה הקוסמולוגית דהיינו, מן הטבע אל מה שאחרי הטבע, מן הפיזי אל המיטפיזי, מן העולם אל בורא העולם, מן הבריאה אל הבורא.

*

ברכת הלבנה בחידושה, שאנו מברכים מדי חודש, עם חידושה של הלבנה החדשה, שהיא בת קיימא, לפי שיטת הגאון, אחרי שלשה ימים ולפי פסקי רבותינו ומנהגם של רוב ישראל, החל מגמר השבוע הראשון ועד שהיא מגיעה לשיא הופעתה בעיני האדם באמצע החדש – היא הברכה הנקראת בפי בעלי המסורת היהודית "קידוש לבנה", וכן ברכת החמה הנאמרת לפי ההלכה הנוהגת בידינו, אחת לכ"ח שנה, עם חידוש מחזור החמה ביום הרביעי לשבוע – שייכות שתיהן למכלול הברכות, הבאות לבטא את אמונת ידיעת הבורא מתוך הבריאה ולשבח ולהודות לו יתברך על יצירתו הנפלאה. אכן, ניתנה זכות מיוחדת לאדם, המושלם שביצורים החיים על פני האדמה, שדעת לו ותבונה לשבח את בוראו ולהללו.

הקב"ה רוצה בברכתן של ישראל, וביחוד בברכתם של גדולי ישראל וקדושיהו, כמאמרם ז"ל, מפיו של ר' ישמעאל כהן גדול: "ישמעאל בני ברכני", (ברכות ז, א). אלא שכאן יש להבחין בין שתי הברכות. בעוד שללבנה וחידושה ברכה מיוחדת, המגדירה אותה במיוחד, הרי החמה, הלבנה, הכוכבים והמזלות וכל פלאי הטבע במצבם השגרתי – "הנורמלי", כביכול שאין נס למעלה הימנו, דוקא בשגרתו הקבועה, יש להם ברכה קצרה, טבועה ע"י חכמים באותו הזמן: ברוך אתה ה' "עושה בראשית" או "עושה מעשה בראשית".

לכירור ענין נפלא זה בהלכה ובאגדה – מוקדשים הדברים הבאים.

ב

הגדרת מהות ברכת הלבנה

סדר הברכות שתקנו חכמים נתיחד במטבע, הקרויה בפי חכמינו ברכת חידוש הלבנה, או קידוש הלבנה, הלא היא ברכת: "אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם וכו', פועל אמת – שפעולתו אמת" – שהיא חלקה הראשון של הברכה, וחל על כל צבא השמים, וזה כולל לכאורה "השמש, הירח והכוכבים כולם". החלק השני של הברכה: "וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן, שהם עתידים להתחדש כמותה וכו'" – **מיוחד ללבנה ולישראל**, שע"פ דברי חז"ל נמשלו ללבנה, וסיום הברכה מעין הברכה "מחדש חדשים".

מקור ענין הברכה וכל מה שאנו מברכים בהמשך, בסוגית הגמ' סנהדרין מב, א, אגב הדיון בחקירת העדים: "שזה יודע בעיבורו של חדש וזה אינו יודע", מביאה הגמ' את דברי ר' אחא בר חנינא, בשם ר' אסי, בשם ר' יוחנן: "כל המברך על החודש בזמנו, כאילו מקבל פני שכינה וכו', תנא דבי ר' ישמעאל, אלמלי לא זכו ישראל, אלא להקביל פני אביהם שבשמים

ברכת החמה

צג

כל חודש וחודש דים. אמר אביי: הלכך צריך למימרא מעומד", מוסיפה הגמ' ומביאה:
"מרימר ומר זוטרא מכתפי אהדדי ומברכי".

א"כ ברכת הלבנה היא כקבלת פני השכינה והדברים מכוונים בעומק לשיטת חז"ל:
שהשכינה שורה בישראל ושישראל נמשלו ללבנה.

בהמשך מביאה הגמ', שרב אחא אמר לרב אשי: שבמערבא דהיינו בא"י מברכים: ברוך
מחדש חדשים – דהיינו ברכה קצרה, שעיקרה ענין התחדשות וקידוש החודש, שכך היה
מנהגם של בני א"י ועונה לו רב אשי: "האי נשי דידן נמי מברכי". לעני"ד אפשר ללמוד מכך
אולי שני דברים.

א. שנשים מברכות ברכה זו ולא כמ"ש המג"א או"ח סי' תכו, (בריש הסימן ועיין עוד
בחכמת שלמה למהרש"ק מה שתמה על המג"א בזה). שהיא בגדר מצות עשה שהזמן גרמא,
אלא אנו מברכים על הלבנה ולא על הזמן. ב. שנשים בזמן, לא היו בקיאות בנוסח התפילה
והברכות ולכן כמו שהקלו להן לברך ברכה קצרה, באו להקל לכל מי שאינו בקי לברך ברכה
קצרה – "ברוך מחדש חדשים", ועל זה אמר רב אשי שלא לעשות כך אלא יברך ברוך וכו',
במאמרו ברא שחקים וכו' (הנוסח המקובל בידינו בשנויים קלים).

אולי יש לתלות בביאור דברי הגמ' הללו את המחלוקת בענין חיוב הנשים ואם ראוי
שינהגו הנשים בברכה זו, שכך משמעות דברי רבינו המאירי, בס' בית הבחירה לסנהדרין שם
מ"ב, א, שנשים חייבות, אמנם רבותינו האחרונים כתבו שלא יברכו ע"פ הסוד, מפני שהם
גרמו לפגם לבנה זו (ע"י חטא אדם הראשון). כפי שכתב רבינו של"ה הקדוש בשער האותיות
אות ק', וכך דברי רבינו המגן אברהם או"ח ר"ס תכ"ו (וראה מה שהעיר הרב אברהם סופר
בהערותיו למאירי שם, שהביא דברי המגן אברהם, דבגמ' לישנא בעלמא נקט וק"ק להלום
דברים אלו, שכל דברי חז"ל מדויקים וצ"ע).

אמנם אפשר לומר שמעיקר הדין, אין זו מצות עשה שהזמן גרמא, שמברכים על הלבנה
שהתחדשה, דהיינו על "החפצא" של הלבנה ולא על הזמן שמגיע אליו ה"גברא" של כל אחד
מישראל. אלא, מפני הצניעות נהגו הנשים שלא לצאת מביתן בלילה (כמ"ש החתם סופר
בזמן הדלקת נרות חנוכה ושם מפורשים דברי חז"ל במס' שבת, שנשים חייבות ובכ"ז לא
נהגו רוב הנשים כן הלכה למעשה). ע"פ זה מ"ש רבינו השל"ה, הוא לגבי מה שראוי להדר
שיברכו הגברים במנין או ברבים, עד כמה שהדבר אפשרי. כמ"ש במשאת בנימין בענין ברכת
החמה להלן, והדברים צריכים ברור.

אמנם אפשר לחלק ולומר, שעיקר הברכה היא על **חידוש הלבנה**, על התופעה של **חידוש
החודש**, שהיא מפלאי הבריאה ולא על **עצם צורת** הלבנה ובריאתה, שעל כך אנו מברכים
בכל יום בברכות ק"ש, את ברכת יוצר המאורות – שהיא ברכה על עצם יצירת האור
ועל בריאת המאורות, דהיינו השמש והירח לפי סוגית הגמ' בברכות על ברכת ק"ש ודברי
רבותינו הראשונים והאחרונים ע"ז ואכמ"ל. וכך לשון הרמב"ם והמאירי: "הרואה לבנה
בחידושה מברך וכו', אשר במאמרו ברא שחקים וכו",

הרי שלמדנו לגבי הלבנה והחמה – ששתיהן נכללות בברכת המאורות הכללית, שאנו מברכים בברכות ק"ש בכל יום מצד האור, שהם משפיעות לארץ ולדרים עליה ואנו מברכים ברכת השבח ליוצר המאורות, שהאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים וכו' וזה מצד האור, ולמדנו ללבנה ברכה מיוחדת, שמברכים עליה על חידוש החודש, שזה מיוחד ללבנה עצמה, הנעלמת, מתכסה ומתחדשת מדי חודש בחודשו – וזו היא ברכת הלבנה, לאתר מולדה המחודש, שהיא כקבלת פני השכינה – פעם אחת בחודש.

ג

הגדרת מהות ברכת בראשית וברכת החמה

אכן יש ברכה שלישית, ששייכת גם ללבנה וגם לחמה, וגם לכוכבי הלכת ולכל נפלאות היקום והבריאה, והיא קשורה בהגדרתה במחזוריות ושלמות היצירה והבריאה של בורא ועושה העולם, "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית" והיא נאמרת על כל תופעה של בריאה בשלמותה ובטהרתה, הלא היא ברכת עושה בראשית, או ע"פ גירסתנו: עושה מעשה בראשית.

ברכה זו, השורה בחוייתו הפנימית והתפעמותו של הרואה שמתוך התבוננותו בפלאי הטבע, הוא מברך ומצהיר על אמונתו בעושה הכל מראשית ועד אחרית. וכך שנינו בברייתא במסכת ברכות נט,ב: "הרואה חמה "בתקופתה" לבנה "בגבורתה" (גירסת הירושלמי: בתקופתה וכנראה גירסאות המובאות בדקדוקי סופרים שם וג"י הרי"ף והרא"ש "בטהרתה"). כוכבים במסילותם (ג"י הרי"ף והרא"ש במשמרותיהן) מזלות כסדרן (שם בעתם) אומר: "ברוך עושה בראשית". [ראה תוספתא ברכות פ"ו, י, הוצאת צוקרמנדל ותוספתא כפשוטה שם ביאור דברי הברייתא שם, "את החמה ואת הלבנה ואת הכוכבים ואת המזלות כסדרן אומר ברוך עושה בראשית ר' יהודה אומר המברך על החמה].

ראה עוד בגמ' שם וברמב"ם ה' ברכות פ"י הי"ח, ושו"ע או"ח רכט,ב – ע"פ גירסת הרי"ף והרא"ש – וביאור המילה "תקופה", שמאז מתחילה להקיף ולשמש, כפירוש רש"י שם – דהיינו: הכונה לזמן – תליית המאורות בבראשית ועד תחילת כל מחזור ומחזור.

אם נרצה להעמיק ולהבין את מהות הברכה הזאת – ברכת עושה מעשה בראשית, נצא ונלמד מן הדברים האחרים שמוזכרים בגמ' שמברכים אותה עליהם: על ההרים ועל הגבעות, על הימים ועל המדבריות ועל הנהרות (אם ראה אחד מהם משלשים יום לשלשים יום) וע"פ דברי הירושלמי שיש שיעורים בברכה זו, מתי ראוי לברך רק ברכה זו ומתי מברכים על אותו ארוע "שכחו וגבורתו מלא עולם", דהיינו: על אירועים יוצאים מן הכלל כגון: על רוחות זעף ועל הברקים ועל הרעמים ועל קול ההברה שתשמע בארץ, כמו ריחים גדולים ועל אור שבאוויר שנראה כמו כוכבים נופלים (מיטיאור) ורצים ממקום למקום (בימינו: עבמ"ם וצלחות מעופפות וכו') – שע"פ סתם משנה שלפנינו בברכות, מברך: "שכחו וגבורתו מלא עולם", ואם רצה מברך: "עושה בראשית" (ראה לשון הרמב"ם ה' ברכות פ"י, הי"ד).

ברכת החמה

צה

אולי אפשר לחדש הסבר לברירה זו, הניתנת בידי המברך – ש"הכל לפי מה שהוא אדם". יש מי שתופעות טבעיות חריגות, מטילות עליו פחד ואימה ויראה גדולה – ואז ברכתו: "שכוחו וגבורתו מלא עולם" – ויש שהוא מתפעם ושמח לעוצם כוחו של בורא העולם, המתגלה בבריאתו הראשונית, שתלויה ברצונו ית', שהוא המגיד מראשית אחרית והוא מקבל עליו את אמונת קדושת בריאתו ועשיתו את הכל, מתוך שמחה של מצוה ואהבה גדולה ומתוך שמחה זו הוא מברך לא רק על הכח והגבורה, אלא על עצם ה"בראשית" של מי שאמר והיה העולם – והוא המאמר הראשון כידוע מדברי חז"ל על עשרה מאמרות – "בראשית נמי מאמר הוא". ומתוך הכרתו בראשוניות של חידוש העולם, הוא מברך את עושהו: "עושה מעשה בראשית".

אם נחפש ונמצא את הצד השהו שבכל הדברים שמברכים עליהם ברכת **עושה בראשית**, ברכה זו היא על **הפלא שבטבע העולם**, שהם נפלאות הבורא וגבורותיו ולכן יש להדר ולברך ברכה זו, כשמגיע לראית היצירה בשלמותה ובמילואה, כמו שהיתה ברגע שנשלמה יצירתה בשלמות הבריאה הראשונה, אמנם **ההרים והגבעות, הימים והמדברות**, תמיד במצבם הם עומדים ונראים – ולכן תלוי ברואה, שאם עבר חודש ימים שלא ראם, מברך מחדש על בראשית יצירתם.

אכן לגבי ברכת החמה שתמיד היא קיימת במלואה ובשלמותה, כמו שהיתה, וכן המזלות הסובבים במסלולם הנצחי יומם ולילה, "ולא ישבותו", צריך לברך על מצבם המושלם – דהיינו מיד ברגע תחילת המסלול בזמן הבריאה ולכן הסכימו חכמינו ע"פ האמור בגמ' ברכות נט,ב, שמקורה בתוספתא שם פ"ו, להתחיל חשבון המהלך **ממזל טלה**, [בלשון הרמב"ם: "כשיחזור כל כוכב וכו', וכן בכל עת שיראה מזל טלה עולה מקצה המזרח, על כל אחד מאלו מברך עושה מעשה בראשית וכו'"], עיי"ש) שהיא **הקבוצה הראשונה מבין קבוצות הכוכבים "שבחגורת המזלות"**. (חגורה רחבה ט"ז מעלות, ס"ה מעלות כדור הארץ 360 מעלות) שנקראת כך על שם צורתה שברקיע. כידוע – חכמי הטבע והאסטרונומיה וכן חכמי האסטרונומיה חלקו החגורה הזאת לייב חלקים כסדרם: **טלה, שור, תאומים** וכו' עד **דגים**, והם המזלות שעליהם אמרו רבותינו שהכל תלוי במזל (חוץ מאלה ששורשם למעלה מן השמש ולמעלה מן המזל). והדברים מפורשים בש"ס ומדרשי חז"ל כידוע. גלגל החמה היא השמש, וללא ספק הקובע שבגרמי השמים – הכוכבים והמזלות, ולכן תקנו חכמים: שהרואה את החמה ביום תקופת ניסן של תחילת המחזור של 28 שנים, כשהתקופה בתחילת ליל יום ד', כפי שהיו הדברים בתחילת בריאת העולם, חייב לברך **ברכת עושה בראשית**.

*

נברר קצת ענין התקופה. יש ארבע תקופות בשנה, **תקופת ניסן** – היא **תקופת האביב**, **תקופת תמוז** – היא **תקופת הקיץ**, **תקופת תשרי** – היא **תקופת הסתיו**, ו**תקופת טבת** – היא **תקופת החורף**. כל תקופה היא רבע ממעגל השמש השנתי, המשלים את היקפו בארבע תקופות – דהיינו הוא מקיף את 360 המעלות. מניסן עד תמוז, השמש מתקרבת בכל יום לצפון, מתמוז תשוב לאמצעית מזרח, מתשרי נסוגה לדרום וכן הלאה, 30 מעלות בכל חודש, כנגד כל אחת מקבוצות הכוכבים הנקראות מזל.

בתקופת ניסן היא תקופת התאריך, מכוונת השמש כנגד מזל טלה – וכאשר חוזרת השמש מדי שנה למזל טלה, אינה חוזרת לאותו מקום ממש שהיתה בו בתחילת המחזור, באותו יום בשבוע ובאותה שעה, כמו ביום שהיתה בו בתחילת המחזור של השנה הקודמת, דבר זה נובע מכך שגודל התקופה היא תשעים ואחד יום ועוד שבע שעות וחצי (תקופת שמואל) או במדויק יותר, כל תקופה היא תשעים ואחד יום שבע שעות 519 חלקים 311 רגעים (רגע 1/70 מחלק) (תקופת רב אדא) ואז שנה שלמה היא 365 ימים 5 שעות ועוד 997 חלקים 481 רגעים וברור איפא שכשנשלמת שנת החמה, מתחיל המחזור השנתי החדש של התקופות, לא ממש באותו יום ובאותה שעה – כי במשך שנה זזה התקופה ביום ורבע. שסי"ד ימים הם נ"ב שבועות שלמים ונשאר יתרון של יום ורבע בערך. אחרי מחזור ארבע שנים, תתחיל התקופה באותה שעה שהיתה מקודם, אבל לא תבוא שוב באותו יום בשבוע. אחת לשש שנים היא חוזרת לאותו היום אבל לא לאותה שעה (לא בתחילת הלילה, אלא בתחילת הבוקר) וכן הלאה – רק אחרי עשרים ושמונה שנים תחזור התקופה, במקרה שאנו דנים בו תקופת ניסן – כשהחמה מכוונת למזל טלה, והיום והלילה שוים לאותו היום בשבוע ולאותה שעה ואחריה – כל התקופות כולן חוזרות לאותו יום בשבוע ואותה שעה, כפי שהיה בתחילת המחזור, זהו המחזור הגדול של שנות החמה – מחזור של עשרים ושמונה שנים.

כאמור, בתחילת המחזור, המצב לגבי תקופת החמה הוא: שהיא חוזרת להיות מכוונת ממש למזל טלה, ולהתחיל את מחזור בליל יום רביעי בשבוע, הוא היום שעליו אנו קוראים בספר בראשית: "ויאמר אלקים יהי מאורות ברקיע השמים", תחילת המצב הפיזי הזה, היא בתחלת ליל יום ד' בשבוע של השנה הראשונה של המחזור – אבל אין אנו רואים את החמה, עד הנץ של היום שבה אחריו ולכן ההלכה היא (כלשון הטהורה של רבינו הרמב"ם): "הרואה את החמה ביום תקופת ניסן של תחילת המחזור של שמונה ועשרים שנה, בתחילת ליל רביעי, כשרואה אותה ביום רביעי בבוקר מברך: "ברוך עושה בראשית" ומוסיף הרמב"ם וכותב: "וכן כשתחזור הלבנה לתחילת מזל טלה, בתחילת החודש ולא תהיה נוטה לא לצפון ולא לדרום – וכן כשיחזור כל כוכב וכוכב מחמשת הכוכבים הנשארם (שבתאי, צדק, מאדים, נוגה כוכב) לתחילת מזל טלה ולא יהא נוטה לא לצפון ולא לדרום וכן בכל יום שיראה מזל טלה עולה מקצה המזרח, על כל אחד מאלו מברך: עושה בראשית.

נבהיר יותר את הדברים ונאמר כי למעשה – לברך ברכה זו, ממש בתחילת התקופה של החמה, היא דבר בלתי אפשרי – שהתקופה מתחילה אחרי היום של מחזור כ"ח שנים של חמה עם דמדומי חמה – וכדי לפשט את הענין נאמר, שהשנה חל זמן התקופה ביום שביעי לאפריל בשעה 6 בערב (בשעה 18.15) – ורק אחרי גמר הלילה ובשחר – עם הנץ היום שלאחריו, דהיינו בבוקר יום השמיני לאפריל בשעה 5.17 בבוקר באופק ירושלים – בחיפה זה כמה דקות יותר מאוחר – 5.23 בבוקר – אז אפשר לברך, כי אז רואים את החמה והיא עדיין מכוונת למזל טלה שברקיע ונקראת עוד "חמה בתקופתה". (הכל לפי השנה בה נכתבים דברים אלו: התשמ"א).

נבהיר ונגדיר את הדברים: מתוך עיון בפרטי ההלכה של ברכת החמה, כפי שתקנו אותה חכמים, יוצא שהברכה אינה על החמה, או הלבנה, או הכוכב, אלא על מעשה בראשית – של בורא עולם, ומברכים אותה בכל פעם שמתגלה לפנינו הטבע בכל הדרו – לאו דוקא משהו יוצא מן הכלל, אירוע חד פעמי, אלא עצם מעשה הבריאה בשלימותו, כפי שהיה בתחילת יצירת יש מאין בתהליך בריאת העולם ולכן הטבע הדומם למראית עין אנוש, הרים, גבעות, נהרות, מברך עליהם אחת לשלשים יום והטבע הנע למראית עין האדם, חמה, לבנה, וכוכבים, מברך עליהם כשחוזרים לראשית המסלול, שהתחיל, ע"פ אמונתנו, עם ראשית הבריאה של העולם.

נזכיר עוד, שיש מפרשים את דברי התוספתא ברכות פ"ו הנ"ל וסוגית ברכות פ"ו: "חמה בתקופתה, דהיינו בבהירותה", ומפרשים דהיינו מ"ש חז"ל: "רקיע בטהרו", עיי' ערוך עי' חמה, שמפרש כך דברי ר' הונא שבירושלמי ברכות פ"ט ה"ב. זו דעת יש מפרשים שהביא רבינו המאירי ועיי' הגהות מימוניות, ה' ברכות פ"י הי"ד וראה בפירוש מראה הפנים לירושלמי שם, ש"רקיע בטהרו" לחוד (שגם אז רואה נפלאות הבורא בבהירות, ללא פגם חוצץ ומרחיק וראה ערוך השלם ור"ח קאהוט, שמגיה לשון הערוך ועיי' הגהותו שגם שם י"ל "על רקיע בטהרו"). אכן לרבינו המהר"ל הובאו דבריו בחידושי הגאון רבינו עקיבא איגר לשו"ע או"ח, סי' רכט, מאחר שפסק כפירוש זה, יש לברך על החמה מתחילת תקופתה ללא שם ומלכות, וזה דעת יחיד שלא נתקבלה, ועוד נברר להלן בענין החיוב וחלותו.

כמו כן נזכיר שיש מרבתינו הראשונים, שמפרשים חמה בתקופתה לא בתקופת ניסן, שהיא תחילת היקף החמה, אלא דוקא בתקופת תמוז, שאז החמה בגבורתה, וכך נראים דברי רבינו סעדיה גאון, בסידורו הוצאת הר"ש אסף, עמ' 3 וכן דברי רבינו בחיי בפירושו לחומש בראשית א, יד – וגם דעה זו לא הובאה להלכה ברמב"ם ובטוש"ע. עיי' דעת רוב רבותינו הפוסקים הראשונים והאחרונים: חמה בתקופתה – בתחילת מחזור היקפה. על כן ברור שמה שאנו קוראים ברכת החמה – אינה ברכה מיוחדת לחמה בלבד כלל וכלל, אלא על עשית מעשה בראשית עיי' הקב"ה, "בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה", (ישעיהו מב,ה) וכמה פעמים להלן הודגשה האמונה בבורא, "בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ", (שם מה, יח) והיא ברכה שמברכים על כל הבריאה ועל כל אחד מגילוייה כשהוא בעיצומו.

הגדרה יסודית זו היא מהותית לכל ההלכות והדינים, הקשורים בברכת עושה בראשית בכלל ובברכת החמה בפרט, לגבי עצם חיובה, זמן הברכה, דין הקדימה בברכה שאינה קבועה, לתפילה הקבועה כחובה בכל יום. ועוד ענינים כפי שנברר מקצתם להלן.

חלות החיוב של ברכת החמה

השאלה הראשונה שנברר היא, אם יש עלינו החיוב לחפש אחרי החמה ולראותה, בזמן החיוב של הברכה, כדי לברך ברכת החמה בזמנה, או שהדבר תלוי בכך אם במציאות אדם ראה חמה בתקופתה שצריך לברך ואם לא רואה פטור, כגון שהוא עיף וישן עד שעה מאוחרת ביום הקובע, עד שעובר זמן הברכה (עד ג' שעות ומשהו מן הזריחה, כמו שנבאר להלן). הנ"מ: כגון חולה שאין בו סכנה או מי שעבד בלילה והתאחר או שדר במקום מעונן, אם חייב לחפש ללכת למקום שאפשר לראות בו את החמה בתקופתה ובזמנה, או שמא אין החיוב עליו, אלא אם רואה ולא מצריכים אותו שישתדל לחפש ולראות ואין זה נקרא "מבטל את המצוה".

בדבר זמן חיוב המצוה ביום הקובע, כתב רבינו המהרי"ל בליקוטים וכן דעת המגן אברהם, או"ח סימן רכ"ט ס"ק ה, – שהוא עם הנץ ואם עבר הזמן ולא בירך עד תום ג' שעות, שוב לא יברך (ברעק"א שם שמביא את דברי המהרי"ל לא משמע, שלא יברך כלל, אלא שיאמר בלא שם ומלכות) וכתב בשו"ת משאת בנימין ס"י קא: "שראוי שיתאסף הקהל תיכף אחרי תפילת שחרית ויברכוה ברוב עם, לקיים מ"ש "ויראוך עם שמש מבקשי פניך", אמנם להלכה כתבו רבותינו האחרונים, שזמנה כל היום ורק לכתחילה ראוי לברך עם הנץ ועד שלש שעות ורק בשעת הדחק יכול לברך עד חצות ועיין בשע"ת ס"י רכט, שהביא מהפנים מאירות דאפשר לברך ברכה זו, גם ביום המעונן. ראה מ"ש רבינו התו"י"ט בספרו מלבושי יו"ט על הלבוש רכ"ט אות נ' וכן מ"ש בדגול מרבבה על השו"ע שם וכן באליהו רבה שם ס"ק ב וראה מ"ש בפרי מגדים שם, שאחרי חצות מפני הספק, יברך בלא שם ומלכות.

לכאורה אפשר לתלות השאלה הזאת בענין חיוב הראיה והברכה, כפי שנברר להלן, ללמוד מלשון חז"ל: "הרואה" משמע שאין חל החיוב, אלא א"כ רואה, וכן דייק הלשון בחכמת שלמה ברכות שם. אם כן ברור – שבני אדם המשכימים לתפילתם ולעבודתם מדי בוקר, הם בכלל הרואים, וחלה עליהם החובה, אבל אם מפני טעם מוצדק כל שהוא, אינו רואה החמה בתקופתה אינו צריך לברך, וכאמור אין דינו כמי שביטל חלילה דברי חכמים.

אכן כך משמעות לשון המשנה, וכן משמעות לשונו של הרמב"ם בהלכותיו. דיוק זה נמצא גם בחכמת שלמה שם. על פי דרכם, אין דין ברכה זו כעין ברכת הלבנה וחידושה, שאז יש מצוה לשמוע דברי חכמים, שאמרו שהמברך עליה כמקבל פני השכינה על כל הנובע מכך, שזו זכות גדולה היוצרת חובה ובודאי יש כאן תקנת חכמים לברך על הלבנה בחידושה, ולא מצאנו שאמרו כן, לא על הלבנה בטהרתה ולא על הכוכבים, כוכבי הלכת במשמרותם או במסילותם וכמו כן לא אמרו על החמה בתקופתה שהיא נושא דיונינו. עיין בטור שו"ע או"ח ס"י רכט בסדר הברכות, שכלל הטור תחת הכותרת: "הלכות ברכות הראיה" ג"כ הלשון: "הרואה חמה בתקופתה וכו' והתקופה בתחילת ליל ד', כשרואה אותה ביום ד' בבוקר מברך, וכן מברך ג"כ כשרואה לבנה בטהרתה, וכוכבים במשמרותם ומזלות בעתם".

ברכת החמה

צט

והנה לפי פירוש הרמב"ם, תלוי הדבר לגבי ז' כוכבי הלכת חמה, לבנה וחמשת הכוכבים הנשארים, (אלו שהיו ידועים בזמנו) בתלייתם בשמים במזל טלה, – דהיינו בהמצאם בשמים, במערך הכוכבים והכוונים וגם מזל טלה – ויש להסביר ע"פ דבריו מ"ש בגמ' ברכות נט, ב: "ואימתי הוי, אמר אביי: בכל כ"ח שנין והדר מחזור, ונפלה תקופת ניסן בשבתאי, באורתא דתלת נגהי ארבע (במוצאי יום שלישי אור ליום רביעי)".

שני דברים יש לפנינו, א. כניסת החמה לראש מזל טלה, שזו תופעה החוזרת מדי שנה וחידוש התופעה הזאת **בתחילת ליל רביעי בשבוע**, כפי שהיו הדברים מכוונים בתחילת תהליך הבריאה – ואז צריך להביא בחשבון, נוסף למחזור המזלות החדשי של שנת החמה, המתחיל בטלה ומסיים – בדגים ב"כוכבי השבת" את המחזור הקבוע של שבעת "כוכבי הלכת" על כדור הארץ, מדי יום, המתחיל מדי שבע שעות על הסדר דלהלן: שבתאי, צדק, מאדים, נגה, כוכב, (מרקורי), חמה, לבנה, דהיינו החל בכוכב הלכת שבתאי הרחוק ממנו וכלה בלבנה שהוא כוכב הלכת הקרוב ביותר אלינו – (שלושת הכוכבים הנוספים, שנתגלו ע"י האסטרונומים ע"י הטלסקופ: אורנוס, נפטון ופלוטו מרוחקים מרחק כל כך גדול ונעלמים מן העין (הם רחוקים כל כך מן כדור הארץ, שלא באו בחשבון ע"י חכמינו).

יוצא מזה שפעם בכל 28 שנים, חוזרת החמה לראש מזל טלה, בשעה שכוכב שבתאי שולט בהשפעתו – כפי שהיה על פי המסורת שלנו – בשעת תלית המאורות, ואז חוזרת חלילה המחזוריות של סדרי התקופות, עם סדרי שבעת המזלות. (וכך נראה לתרץ דברי הרמב"ם, שדבריו מתאימים בפשטותם עם דברי הגמ', ואין כל סתירה למעשה בין מזל טלה שמדבר עליו הרמב"ם, ובין הזמן לתחילת יום רביעי בשבוע, בראשית תקופת ניסן, בשעה שכוכב שבתאי "שולט" בעולם).

הרי שלמעשה אין אנו יכולים לברך על החמה, בזמן תחילת התקופה המדויקת, שאז אינה נראית לעינינו ואין אנו מברכים עליה, אלא משעה שנגלית לעינינו עם הנץ, בצאת גלגל השמש מעל אופק הארץ והרי נמצא שלמעשה קובע לא המצב האוביקטיבי של תחילת התקופה, אלא המצב הסוביקטיבי של ראייתנו אותה לראשונה או אפשרות ראייתנו אותה לראשונה, עם או מיד אחרי תחילת התקופה, וברור: **שאם לא רואים לא חייבים לברך**. אמנם רבינו נתן בעל הערוך ע"פ דברי הירושלמי (שהבאנו לעיל בתורת גירסת הרי"ף והרא"ש), **"לבנה בטהרתה"** ולא בגבורתה, מביא פירוש אחר שונה לכאורה לחלוטין מלשון הבבלי ומדברי אביי. שלשון הירושלמי לפנינו כמו שהזכרנו לעיל: "הרואה את החמה בתקופתה ואת הלבנה בתקופתה ואת הרקיע בטוהרו אומר ברוך עושה בראשית", ולפני הערוך כנראה היתה הגרסא: "הלבנה בטהרתה" ואז הביא פירוש אחר לכאורה ע"י מ"ש בירושלמי: "אמר רב חייא: הדא תימא בימות הגשמים בלבד **לאחר שלשה ימים** הה"ד: "ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם" (איוב לו) קאי על כל הכוכבים דהיינו שמש ולבנה וכוכבים". וכך לכאורה הבין דבריו בעל הגהות מימוניות על הרמב"ם שם (אות ע): "**חמה בתקופתה ומזלות כסדרן בימות הגשמים, שהיו שלשה ימים מעוננים ולא נראה חמה וכוכבים באותו העת שיתראו צריך לברך, זולתי זו העת לא**". הבי"י שם מביא גם הפירוש השני, בלי להכריע בין שני הפירושים ואולי היתה דעתו ששניהם קימים וע"י שם פרישה

וז"ל: "כשרואה לבנה כשהשמים זכים וצחים וכן כוכבים ומזלות, אז מברך עליהם", אך מה שכתב הגהות מימוניות בשם הערוך פי' חמה בתקופתה שלא נראית החמה שלשה ימים, בזה ודאי אינו מפרש רבינו כפירושו, ודע שהערוך ערך חמה, מביא פי' חמה בתקופתה, כפי שאמר אב"י בבבלי וכו' ועל הפי' השני שמביא הב"י, מסיים הערוך בלשון זה: "הירושלמי אמר רב הונא וכו' ומשמע דפליג בזה על תלמודא דידן וכו' ועתה פי' של הערוך הוא של הירושלמי ופי' של הרמב"ם הוא פי' של הבבלי". עכ"ל.

אמנם בשו"ע שם או"ח סי' רכט,ב: "הרואה חמה בתקופתה והוא מכ"ח לכ"ח שנה והתקופה בתחילת ליל ד', כשרואה אותה ביום ד' בבוקר, אומר ברוך עושה בראשית וכן מברך ג"כ כשרואה לבנה בטהרתה וכוכבים במשמרותם ומזלות בעתם, היינו כשתחזור הלבנה בתחילת מזל טלה וכו'" (כלשון הרמב"ם ממש) משמע שהכריע הרמב"ם ע"פ הבבלי, למרות הגירסא בטהרתה.

ואולי יש לקיים גם כפי הגירסא בירושלמי שלפנינו "רקיע בטהרתו", שענין טהרה שאחרי הגשם קאי רק על הרקיע והיינו שמים בהירים אחרי הגשם. וכך מצאנו בדברי הפוסקים האחרונים ועי' בסי' פתחי עולם ומטעמי השלחן להגאון ר' דב בער קארסיק זצ"ל, חותנו של הרב דמוסקבא הגאון ר' שמריה יהודה ליב מעדאליא הי"ד, שהוציא לאור בנו נכד המחבר ידיד כל בית ישראל, הגאון ר' הלל מדליא זצ"ל, אבד"ק דלידעו שבאנגליה ואנטורפן שבבלגיה, שמביא דברי המג"א שהכריע המחבר, דלא כמ"ש בהגמ"י ומשיב: "לכאורה המעין יראה שמקור הגמ"י הערוך ומקור הערוך בירושלמי והירושלמי קאי לפי פשטא דמילתא ארקיע בטהרתו ופליג על הבבלי בזה", עוד הביא שם מלבוש בשם י"א: "כשלא ראה בימות הגשמים, חמה ולבנה וכוכבים מברך". (עי"ש שציין הובא בכ"י בשם הערוך וכ"ה בהגהות סמ"ק בשם פי' ב' שבערוך וכו' בשיטת הירושלמי וכן הוא בויק"ר פ' אחרי פכ"ג פסקא ח) וציין לתשובת חתם סופר ח' או"ח סי' נו.

בלשון המדרש, ויקרא רבה שלפנינו: "תנא, ועתה לא ראו אור, (איוב, לז): הרואה החמה בתקופתה, לבנה בכדורה, כוכבים במסילותם, מזלות כסדרן, אומר ברוך עושה מעשה בראשית, אמר רב הונא: הדא דאת אמר בימות הגשמים ובלבד לאחר ג' ימים ועתה לא ראו אור" וכו' ע"ש.

אמנם אין לנו אלא מנהג שנהגו כל ישראל, שאם ראית הלכה מעומעמת, צא ולמד איך נהגו העולם, וכבר כ' הגאון בעל פתחי עולם זצ"ל על שיטת הגמ"י בשם הערוך, לברך בימות הגשמים אחרי כיסוי "כשמתגלת בטהרתה ולא נוהגים כן ואף בלא שם ומלכות אין אומרים כלל" עי"ש המקור ע"ז. אכן לגבי הלבנה וגם לגבי יתר הכוכבים, לא ראינו שנהגו לברך ברכה זו של עושה מעשה בראשית, כמו שנהגו כן לגבי ברכת החמה, ואע"פ שכתבו רבותינו הראשונים, שחכמי הכוכבים יודעים אימת חוזרים כל כוכבי הלכת למקומן הראשון, כפי שהיו בזמן בריאת העולם. כמ"ש תלמידי רבינו יונה ברכות סוף פ"ד בשם רבינו יהונתן, לא נהגו בזמן הזה לברך אלא על החמה, מפני שחשבוהו דבר יותר קבוע וידוע לכל, כמו שברר הדברים רבינו הבית אפרים, חלק או"ח, סי' ג', וכן פסק רבינו המשנה ברורה, או"ח תכ"ו, סי"ק ט.

ברכת החמה

קא

לעומת זאת, לגבי ברכת החמה כבר נהגו בקהילות אשכנז לברך הברכה ויש להדר לברכה ברוב עם, ונחלקו האחרונים אם המצוה תהיה בזמנה ממש עם הנץ, כמ"ש בשם מהרי"ל שצוה להכריז בערב יום ברכת החמה, שלמחר יזהר לברך כל אדם כשרואה את הנץ החמה, או לברך ברוב עם דוקא כמ"ש בתשובת משאת בנימין סי' ק"א (הובא בשערי תשובה על שו"ע שם).

אמנם שם צידד שאינו אלא משום ד"ברוב עם הדרת מלך" ולכאורה ע"פ סוגית הגמ' ר"ה לב, ע"ב, ברור דטעם זריזין מקדימין דחי לטעם של ברוב עם, וצ"ע.

והנה רבן של ישראל מרן החת"ס בתשובה בח' או"ח סי' נו, משיב על השאלה אם מברכים ברכה זו, אפי' אם לא תראה כלל והשיב: "אין דעתי מסכמת, אמנם בשנת תקמ"ה ביצקי מים ע"י מורי הגאון החסיד ר' נתן אדלר זצ"ל והוא נשען על ידי וברך והיתה מכוסה בעבים, אך נראית רישומה מבין העננים, אבל כשלא תיראה כלל, לא נראה לי לברך על אור היום וכו", עיי"ש מ"ש לדייק בלשון הגמ', כשרואה אותה ולא אמר כשיאיר היום.

עוד כתב שם בשאלה שהזכרנו לעיל, שאם יאוחז הדבר עד אחר ג' שעות זמניות על היום יברכו עד חצות בלי שם ומלכות וכן הורה הזקן בפרי מגדים, לחוש לדעת מלבושי יו"ט שהביא באליהו רבה וכן נכון. אבל אח"ז לא יברכו כלל והוסיף: "ואם כן אע"פ שכבר נהגו לברך אחר יציאת בית הכנסת, משום דברוב עם הדרת מלך והמנהג נתיסד ע"פ משאת בנימין סי' ה', מ"מ ביום המעונן כל הקודם לברך, כשרואה החמה אפי' ביחידות מנהגם לברכה, מענין מאד התירוץ של החת"ס, ע"פ שיטת הגמ' שהזכרנו בשם הערוך לברך כשהמאורות מכוסים בעבים "כשיתפזרו יברכו", שלדידהו אין מקום ל"קידוש החמה" הזאת שאנו נוהגים ושתמה שם על שיטה זו, מדברי אביי שבגמ' דידן והחת"ס לא תירץ שהבבלי והירושלמי חולקים, ודוחק התירוץ לומר שלא היתה להם הגירסא הזאת בש"ס, ולכן תרץ שלאותם המפרשים היתה קושיא גדולה, שכבר הקשה המשאת בנימין הנ"ל וכן השיירי כנסת הגדולה או"ח סי' רכט, שלכאורה דברי אביי בנויים על תקופת שמואל, שאין בין תקופה לחברתה אלא 91 יום ז' שעות ומחצה ויהיה מספר ימי השנה שס"ה ימים ורבע ואז יהא החשבון מכון מכ"ח שנה לכ"ח שנה ואנן הא קיי"ל כרב אדא, שכל י"ט שנה נשלם מחזור ומשמישים חמה ולבנה בראש מזל טלה ואז היה לנו לברך, ותירץ בעל משאת בנימין שאז לא יהיה הדבר בתחילת ליל ד', וכיון שכל כ"ח שנים היא בתחילת יום ד', כמו בזמן היצירה לכך מברכין, ראה מ"ש רבינו החת"ס, שהרחיב שזהו תרוץ דחוק מאד ורוצה להניח שר"ל לא מפרש כן: "דאין הלכתא כאביי דקאי כשמואל ואנן קיי"ל כרב אדא". ולכן פרשו ע"פ הירושלמי שהברכה היא על חמה, לבנה וכוכבים, שיסתתרו שלשה ימים ועיי"ש בחתם סופר שמציע שאולי הגירסא הנכונה שלשים יום, ומ"ש לגבי הים הגדול ועוד: "א"ינ שלשה ימים ממש, כמו שהיה במעשה בראשית, שאז היו שלשה ימים בלי חמה ולבנה ואז נתלו המאורות".

והוסיף רבינו החת"ס: "ומ"מ על הרמב"ם לא נוכל לתרץ כך, שבה' ברכות פוסק כאביי ובהלכות קידוש החודש פוסק כרב אדא". ומוסיף שם החת"ס בלשון חריפה מאד: "ודברי המשאת בנימין אין להם שחר מ"ש, כיון שחל תחילת ליל יום ג' מברכים, איך נברך וע"פ

האמת אין כאן שום תקופה ולא הגיעה החמה לראש מזל טלה בתחילת ליל ג', בממשלתו של שבתאי ועל מה יברך", וצע"ג.

החתי"ס מזכיר מ"ש בשיירי כנה"ג, דהספרדים מקדם לא נהגו לברך ברכה זו, וכן משמע בתי משאת בנימין ואולי הוא מהטעם הנ"ל. נזכיר עוד מ"ש בשו"ת המהר"ל מפרג, שברך ברכה זו בלא שם ומלכות (לא ביום המעונן אלא בטל באורו של רקיע).

מסקנתו של החתי"ס שאעפ"כ, כיון שכבר נהגו רבותינו בכך, ומנהגם של ישראל אין לבטלו, יש לקיים המנהג לברך ברוב עם הברכה, בבוקר יום תקופת ניסן בראשית המחזור, שעה שחל ביום רביעי.

אמנם יש שחששו לדברי ר' יהודה, שלא יראו חלילה כמינים "הולכים בדרך אחרת", — כמו שמצינו בתוספתא ברכות הנ"ל: "הרואה את החמה ואת הלבנה ואת הכוכבים ואת המולות. אומר: ברוך עושה בראשית, ר' יהודה אומר: המברך על החמה, הרי זו דרך אחרת", פירוש דבריו כמו שמצינו בספרי מין — שמורה לעצמו דרך אחרת.

מתוך כך, ומאחר שלגבי עצם חיוב הברכה במועדה יש לדון, יש לכאורה לקבוע פרטי הדינים הנוגעים לברכה, ע"פ היסודות של מנהג העם, יותר מאשר ע"פ הדין עצמו. ביחוד שגם מרביתנו גאוני בבל, מצינו שפרשו כמדרש רבה שהזכרנו והירושלמי הפירוש — הרואה את החמה היינו אחרי שנתכסתה בעננים מברך — הרי שאנחנו שאין לנו אלא דברי הרמב"ם והשו"ע, שפסקו לברך ביום התקופה — ומנהג אבותינו בידינו — ויפה אנו עושים, אלא שאין זה דרך חיוב, אלא רשות ומנהג טוב של מצוה, הנחשב מצד הנדר והמנהג שנעשה כדין.

זכורני בימי נעורי בזמן שכיהן ברבנות העיר ירושלים מרן הגרצ"פ פרנק זצ"ל, הכריזו מטעמו בכל בתי הכנסת, להתכנס בבוקר יום שחלה בו תקופת החמה, לפי המחזור הגדול של כ"ח שנים שחוזרת למקומה הראשון, לברך ברוב עם ברכת החמה ודומני שהגאון ר' יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי זצ"ל, ראש ישיבת עץ חיים חיבר קונטרס מיוחד על כך, שאינו כרגע תחת ידי, אך על סמך מנהג זה של ירושלים הנהגנו גם כאן בחיפה, בשנה זו של ראשית המחזור, לברך הברכה ברבים וברוב עם בבקר והיה בזה משום קידוש ה' גדול.

*

נחזור לראש דברינו: ברכות התלויות בראיה, הן סוג מיוחד של ברכות השבח ובוזה הן נבדלות מברכות הנאמרות בק"ש, ששם מברך בכל יום בין ראה ובין לא ראה, אך ברכת החידוש של המאורות, כל זמן שלא ראה ראה חדשה שאינו חייב לברך ברכות אלו, הן בבחינת רשות שנעשתה חובה. לעולם ישתדל אדם להיות מן הרואים פני המלך בברכת הלבנה ובברכת החמה, ובכל פלאי הטבע מתוך התפעמות על פלא היצירה, שמתוך כך ימצא מכיר ויודע את מי שאמר והיה העולם, שהוא "כל האדם", ויהיה מבניו של אברהם אבינו ותלמידיו, שמתוך שהסתכל במאורות — בשמש בירח ובכוכבים — למד להבין ולדעת את מי שאמר והיה העולם, וידע כי "טובים מאורות שברא אלוקיני, יצרם בדעת בבניה ובהשכל, כח וגבורה נתן בהם, להיות מושלים בקרב תבלי", ויקוים בו ובנו: "לעושה אורים גדולים, את השמש לממשלת ביום, ואת הירח והכוכבים לממשלות בלילה — כי לעולם חסדו".